

Nelly Elias. Coming Home: Media and Returning Diaspora in Israel and Germany. Albany: State University of New York Press. 2008.
175 pages

יוליה ברנשטיין*

ספרה של נלי אליאס, המסתמך על עבודת הדוקטורט שלה ועל מחקר המשך שערכה כעבור שנים אחדות, מתמקד בחקר הזהויות הרבגוניות של אוכלוסיות מהגרים דרך אפיון צריכת המדיה שלהם בחברות החדשות. במחקר נערכת השוואה בין שתי קבוצות מהגרים: יהודים מברית המועצות שהיגרו לישראל, וגרמנים מברית המועצות שהיגרו לגרמניה. ההצדקה להשוואה המחקרית בין שתי הקבוצות האלה היא ששתי המדינות הקולטות – ישראל וגרמניה – מחזיקות בנרטיב אידיאולוגי של שיבה לבית הלאומי ומעניקות לגיטימציה מיוחדת להגירת יהודים וגרמנים בהתאמה.

בניגוד למחקרים כמותיים השואפים למדוד את רמת ההסתגלות של מהגרים באמצעות שימוש במושגים כגון רמת אינטגרציה, רמת הזדהות עם החברה הקולטת ורמת היטמעות תרבותית, מחקר זה, שנערך בשיטות מחקר איכותניות, מנסה לעמוד על מגוון אסטרטגיות ההסתגלות המלוות את הבניית זהותם הרב ממדית וההיברידית של המהגרים בישראל ובגרמניה בתוך החברה החדשה. אסטרטגיות אלה משתקפות כאמור בדפוסי צריכת המדיה של המהגרים כגורם שקשור לצרכים והעדפות, מניעי הגירה, תכונות תרבותיות ומסלולי השתלבות.

ארבע שאלות מרכזיות עומדות במרכז הניתוח:

1. מהם הדגמים העיקריים של צריכת מדיה בשפת המקום (עברית וגרמנית) לעומת צריכת מדיה ברוסית על ידי המהגרים?
2. אילו תפקידים בתהליך הסתגלותם התרבותית והחברתית של המהגרים משחקת המדיה בשפת המקום לעומת המדיה ברוסית?
3. איך מושפעת צריכת המדיה של המהגרים ממאפייני הקליטה ומהתכונות התרבותיות שלהם?
4. מהו אופי היחסים בין דפוסי צריכת המדיה של המהגרים ובין שמירת זהותם התרבותית המקורית בד בבד עם התפתחותה של זהות תרבותית חדשה?

מחקרה של אליאס מתבסס על עבודה אמפירית השוואתית רחבה. המחברת ערכה מאה ראיונות עומק חצי מובנים עם מהגרים בשתי המדינות (שאליהם הגיעה בשיטת כדור השלג) שהיגרו מברית המועצות לשעבר בשנים 1993-2003. אליאס אמנם שמרה על חלוקה שווה בין גברים לנשים, אך יש לציין את האופי האסימטרי של רמת ההשכלה בשתי הקבוצות הנחקרות, התואם את המאפיינים החברתיים-דמוגרפיים המוכרים של שתי האוכלוסיות: 70% מהמרואיינים בישראל הם בעלי השכלה על-תיכונית או גבוהה לעומת 17% מהמרואיינים

בגרמניה. אסימטריה זו, שמבדילה במידה ניכרת בין שתי קבוצות המהגרים, הובאה בחשבון במחקר כמשפיעה על הבדלים בדפוסי צריכת המדיה בשני המקרים.

בראיונות נשאלו המהגרים על צריכת מדיה במגוון כלי תקשורת, על שינויים בדפוסי הצריכה ועל תפקידיה של תקשורת המונים בהסתגלות האישית בארצות הקולטות. כמו כן, הוצגו שאלות על זהותם האישית של המרוויינים, על תחושת השייכות שלהם לחברה החדשה, על חברים ילידי המקום ועל השימוש ברוסית. נוסף על כך, המרוויינים נתבקשו להביע את דעתם על כמה כתבות נבחרות מהעיתונים העיקריים ברוסית היוצאים לאור בשתי המדינות (Globus ו־Vesti בישראל, Kontakt ו־Semljaki בגרמניה). הכתבות שנבחרו עסקו בנושאים כמו יחסה של החברה המארחת כלפי המהגרים, סוגיית ההשתייכות הקהילתית של המהגרים והשתתפותם בפוליטיקה המקומית.

ספרה של אליאס בנוי באופן ברור ובהיר עד מאוד. תחילה מציגה המחברת את ההיבטים המבניים, הפוליטיים והחברתיים של קליטת המהגרים מברית המועצות לשעבר בישראל ובגרמניה. לאחר מכן היא ממפה את המדיה ברוסית שהתפתחה בשני ההקשרים הנדונים. בהתבסס על רקע עשיר זה, פרקי המשך מתמקדים בממצאי הראיונות ובדפוסי ההשתלבות העיקריים של המרוויינים במגוון מישורים של חיי החברה והתרבות בישראל ובגרמניה. לסיום עורכת אליאס ניתוח השוואתי של הממצאים ומתמקדת בתפקידיה של תקשורת המונים בהבניית זהות היברידית בשתי הקהילות הנדונות.

חשוב לציין שבשני ההקשרים התפתחו רשתות מדיה ברוסית, אך בישראל ההתפתחות החלה כבר בתחילת בשנות התשעים והייתה מהירה ורחבה, ואילו בגרמניה היא החלה רק בראשית שנות האלפיים ובהיקף מצומצם הרבה יותר. כמו כן, המהגרים בישראל מעדיפים לצרוך מדיה ברוסית ואילו המהגרים בגרמניה מעדיפים מדיה בגרמנית. דפוסים אלו של צריכת התקשורת תואמים את דפוסי השימור או הדחייה של הזהות התרבותית המקורית: המהגרים בישראל מנסים לשמר את התרבות ואת השפה הרוסית אגב אימוץ אטי למדי של התרבות המקומית, ואילו המהגרים בגרמניה מתאפיינים בהזדהות גבוהה עם התרבות הגרמנית והזדהות מוגבלת בלבד עם התרבות והשפה הרוסית.

עם זאת, לפי המחברת, אין לפרש את העדפת המדיה ברוסית ואת שאיפתם של המהגרים לשמר את התרבות והשפה הרוסית ולהעבירן לדור הבא כסימנים לסגרנות חברתית. בניגוד לסטריאוטיפ על הגטו הרוסי, ממצאי מחקרה של אליאס מראים שלמהגרים מחבר העמים בישראל יש זיקה חזקה למדי לזהותם היהודית ולחיים החברתיים והפוליטיים בישראל. באמצעות צפייה בטלוויזיה הרוסית (כ־90% מהמרוויינים), קריאת עיתונות ברוסית (כ־80%) והאזנה לרדיו ברוסית (כ־60%) עוקבים המהגרים דרך קבע אחרי אירועים אקטואליים, חדשות וסדר היום הפוליטי בחברתם החדשה. רבים מהמהגרים אף מטילים ספק בתקפותו של המידע המשודר מארצות מוצאם, ואילו מידע שמקורו באמצעי התקשורת בישראל הוא אמין יותר בעיניהם. ממצא זה חשוב למדי, מפני שהוא מאיר צורות של השתייכות והסתגלות חברתית שאינן גלויות לעין הצופה החיצוני שאינו דובר רוסית, ומכאן שיש צורך בהמשגה מחודשת של תהליך ההסתגלות.

ניתוח צריכת המדיה בהקשר הגרמני העלה תוצאות שונות בתכלית מאלה שעלו במקרה הישראלי. אף שמרוויינים רבים בגרמניה מעידים על תחושת זרות והדרה משום שילידי המקום תופסים אותם כ"רוסים", הם מעדיפים לצרוך מדיה בגרמנית ולא בשפת אמם. כמעט

כל המרואיינים צופים בערוצי הטלוויזיה הגרמניים, 50% מהם קוראים עיתונות בגרמנית, ושליש מהמרואיינים מאזינים לרדיו בגרמנית. לרוב המרואיינים היה חשוב ללמוד גרמנית ולהתאים את אורח חייהם לערכים ולנורמות המקומיים. ואולם, ההיטמעות התרבותית אינה מומרת להשתלבות חברתית, מאחר שרוב המרואיינים מרחיקים את עצמם מהחברה החדשה וחשים ניכור כלפי המתרחש בגרמניה. הפרדוקס שחושפת אליאס הוא שאף על פי שאינם שואפים לשמר את התרבות והשפה הרוסית, הם נתפסים ומתויגים באינטראקציות היומיומיות עם ילידי המקום ובאמצעי התקשורת הגרמניים כ"רוסים" וכ"זרים". כתוצאה מכך, רוב המרואיינים חשים שאינם מתקבלים בחברה הקולטת כ"שבים הביתה" ומפתחים ניכור עמוק כלפיה. תחושת הניכור של המרואיינים מתבטאת בין היתר בכך שצריכת המדיה בגרמנית מוגבלת אצלם בעיקר לתכנים אסקפיסטיים, ולכן אינה תורמת לתחושת השייכות והמעורבות בסדר היום החברתי והפוליטי במדינה. נוסף על כך, כתוצאה מהזרות שחשים המרואיינים כלפי החברה הקולטת, רבים מהם נותנים את אמונם בכלי התקשורת מארץ מוצאם יותר מאשר בכלי התקשורת הגרמניים. מרואיינים רבים אמנם מבטאים את שביעות רצונם ממצבם הכלכלי בגרמניה, אך הרצון להשתייך לקולקטיב הגרמני אינו מתיישב עם ניסיונם היומיומי רווי הניכור. "בשבילי גרמניה אינה מולדת", מסכמים אחדים מהם.

אליאס מסיקה שההבדלים בצריכת המדיה בשני ההקשרים משקפים הבדלים בתחושות השייכות כלפי החברה החדשה. מהגרים בישראל חשים שייכות חזקה לחברה הקולטת ומעורבים באקטואליה המקומית דרך המדיה ברוסית. מהגרים בגרמניה, לעומת זאת, שואפים להיטמע בתרבות החדשה דרך צריכת מדיה בגרמנית, אך עדיין מרגישים מנוכרים כלפי החברה בכללותה. על כן מחקרה של אליאס נושא תרומה חשובה לדיון בלגיטימציה לקיומם של היבטים שונים, לעתים מנוגדים, בזהותם הרבגונית של המהגרים ולמורכבותו של תהליך השתלבותם.

ספרה של אליאס חושף פערים בין ניסיון היומיום ובין הנרטיבים הלאומיים, וכן בין המודלים המקובעים של היטמעות והסתגלות ובין פרקטיקות רבגוניות ואסטרטגיות המשלבות ביניהם. לטענתה, המהגרים מחבר העמים בישראל מאופיינים בהשתלבות חברתית עמוקה ובהיטמעות תרבותית נמוכה, ואילו בקרב המהגרים בגרמניה נמצאו היטמעות תרבותית גבוהה בצד השתלבות חברתית מצומצמת ושטחית. במחקרה מגשרת המחברת בין רמת המאקרו לרמת המיקרו, קרי בין ההקשרים התרבותיים, הפוליטיים והאידיאולוגיים הרחבים שבתוכם מתרחש תהליך ההתמקמות של המהגרים ובין התמודדותם של המהגרים כסוכנים המפרשים את המציאות החדשה. אפשר לראות בספר מחקר אינטר-דיסציפלינרי המקשר בין לימודי תקשורת לנקודות מבט סוציולוגיות, והוא חלוצי בעצם השוואתו בין המהגרים השבים בהקשר הישראלי ובין המהגרים השבים בגרמניה. הספר מדגים את מורכבות הניתוח הסוציולוגי של תהליך ההתמקמות של קבוצות מהגרים בהקשרים חברתיים ותרבותיים שונים, והדמיון המשוער בין מהגרים מאותה ארץ מוצא מתערער לנוכח ניתוח פרקטיקות ההשתלבות היומיומיות, המשקפות זהויות היברידיות.